

Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden

DET OTRYGGA ARBETSLIVETS FRAMVÄXT
OCH EFFEKTER PÅ KLASSTRUKTUREN

Johan Alfonsson

Katalys publikationer

- No1: Välfärden är vinsten
No2: Svar på tal om vinster i välfärden
No3: Vilken arbetsmarknad ska vi ha?
No4: Slaget om den likvärdiga skolan
No5: Hälften kvar och hela framtiden
No6: "Jag tar värktabletter men det hjälper inte"
No7: Vägen till en likvärdig skola
No8: Fallet järnvägen
No9: Björklundeffekten
No10: Åtstrammingsdoktrinen
No11: En röst på SD är en röst på högern
No12: Mest åt de rika
No13: Färre lärare ger vinsten!
No14: Ordens makt i politiken
No15: Handbok för en ny kulturminister
No16: Städhjälp och bartender för alla?
No17: Förklaringar till SD:s framgång
No18: Utan segel i vänstervinden – eftervalsanalys
No19: I frihandelns goda namn
No20: Från massarbetslöshet till full sysselsättning
No21: Vägen till en likvärdig skola – skolpolitisk årsbok 2015
No22: Jämlikhet är lösningen!
No23: En för alla, alla för vem?
No24: Måste vi jobba 8 timmar per dag?
No25: Kapitalet i tjugoförsta århundradet
No26: Piketty på tre röda
No27: Porten kallas trång
No28: Partierna och jämlikheten
No29: Anställningsformer i Sverige
No30: Med låg kvalitet som affärsidé
No31: Den blåbruna röran
No32: Spagat över väljarkåren
No33: I skuggan av TTIP: Ceta
No34: Postkapitalism: Vår gemensamma framtid
No35: Massivt stöd för jämlikhetspolitik
No36: Pensionssveket
No37: Med integrationen som murbräcka
No38: Finansialiseringen av Sverige: på väg mot nästa kris?
No39: Sänkta löner funkar inte
No 40: Klass, identitet och politisk mobilisering
No 41: Arbetarlitteraturen och klassamhället
No 42: Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier
No 43: Mediekapitalet
No 44: Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden

Katalys – Institut för facklig idéutveckling

Katalys är ett oberoende fackligt idéinstitut som bedriver utredningsverksamhet och opinionsbildning. Våra verksamhetsområden är välfärd, samhällsekonomi, arbetsmarknad och fördelningsfrågor. Vår uppgift är att generera kunskap och perspektiv som kommer såväl den politiska debatten som fackföreningsrörelsen och dess företrädare på lokal, regional och central nivå till gagn. Men vår uppgift är även att driva den politiska debatten framåt i dessa frågor, med egna analyser och förslag grundade i fackliga perspektiv. Vi står på två ben – idéutveckling och politisk påverkan. Värderingsmässigt står vi på LO-medlemmarnas sida.

Katalys tror inte att ökade samhällsklyftor är en naturlig eller opåverkbar följd av en globaliserad värld. Vi ställer inte upp på resonemang om att bara för att det går att skapa en marknad av något som vi äger gemensamt, så ska den marknaden skapas. Vi ser att det finns konstruktiva vägar framåt för den svenska arbetsmarknaden och att de principer som en gång formade arbetsmarknaden är relevanta även i framtiden. Vi vill bidra till att den generella välfärden och trygghetssystem säkras och utvecklas. Katalys – Institut för facklig idéutveckling startades på initiativ av 6F – fackförbund i samverkan. 6F utgörs av LO-förbunden Byggnads, Elektrikerna, Fastighets, Målarna och Seko.

Johan Alfonsson är doktorand på institutionen för sociologi och arbetsvetenskap vid Göteborgs universitet.

Grafisk form och sättning: Petter Evertsén & Jesper Weithz/Revoluform

Besök vår hemsida: www.katalys.org

Sammanfattning

Otryggheten i det svenska arbetslivet har under de senaste decennierna ökat. Denna rapport undersöker på vilket sätt den ökat, vilka som drabbats och vad som ligger bakom förändringen.

Allt fler är i dag arbetslösa, samtidigt har det blivit vanligare att de som är i arbete har ett tillfälligt kontrakt. Den tillfälliga anställning som i dag blivit vanligast är den otryggaste typen: behovsanställningen. Rapporten visar att det huvudsakligen är arbetarklassen som har dessa anställningar. Resultaten pekar således på att otryggheten kan förstås som en intensifiering av klassamhället, där klasstillhörighet blivit allt viktigare för att ha en trygg position i arbetslivet.

Förändringen kan primärt förstås genom att maktbalans på arbetsmarknaden har förskjutits till arbetsgivarnas fördel. En viktig förklaring är den ökade arbetslösheten. När allt fler slåss om att få en anställning har anställningstryggheten kunnat försämrats. Om arbetskraftsutbudet skulle begränsas, förslagsvis genom att minska arbetstiden, skulle maktförskjutningen stävjas och bättre anställningar skapas.

Innehåll

Förord	6
1. Introduktion	8
2. Otrygghetens återkomst	9
Lagen om anställningsskydd och dess uppkomst	10
Början på slutet för visstidsanställdas anställningsskydd	10
Slutet för visstidsanställdas anställningsskydd?	12
3. Förändringar inom gruppen visstidsanställda	15
Behovsanställningens utformning	16
4. Otryggheten och klassamhället	17
Klassamhällets intensifiering	18
Hur kan förändringen förstås?	19
Minskade maktresurser och ökad otrygghet	20
5. Vägen mot ett tryggare arbetsliv	25
Källförteckning	26
Noter	27

Klassamhällets återkomst och behovet av en ny analys

Sedan 1980-talets mitt har de varit försvunna. Men det 21:a århundradet har inletts med klassernas och klassamhällets återkomst i den politiska diskussionen.

Den vilda, nyliberala kapitalism som kraschade 2008 visade på kapitalets hänsynslösa makt och en skriande ojämlikhet. De oinbudnas och utslutnas politiska protester återinförde ordet "arbetarklass" i ett bekymrat borgerligt språkbruk. I de senaste politiska valen i Storbritannien, Frankrike och USA har arbetarklassen och dess röster plötsligt kommit att ställa sig i centrum för den politiska debatten. "Populism" blev plötsligt det fulaste ord liberala förståsigpåare kunde tänka sig.

Det är just här, i skarven mellan kapitalets revansch – för 1900-talets demokratisering, sociala rättigheter och ekonomiska utjämning – och olika former av ett begynnande folkligt uppror, som Katalys publicerar den här serien kritiska analyser av dagens svenska klassamhälle.

Under lång tid har det saknats en uppdaterad klassanalys av Sverige. År 1972 gjorde Göran Therborn den första moderna klassanalysen av Sverige, publicerad i tidskriften Zenit. Den följdes upp av en omarbetad och kraftigt utvecklad upplaga 1982, *Klasstrukturen i Sverige 1930-80* (1981). På uppmaning av sociologen Erik Olin Wright gjorde Göran Ahrne tillsammans med Hedvig Ekerwald och Håkon Leiulfstrud en ny klasstudie i mitten av 1980-talet: *Klassamhällets förändring* (Arkiv förlag, 1985). Dessa tre skrifter var i första hand kartor över rådande och potentiella samhällskrafter. Klassamhällets ojämlikhet togs på den tiden som självklar. Göran Therborn publicerade sedan 1989 ett arbete om borgarklassens uppkomst i Sverige, tillsammans med en analys av den moderna svenska statens framväxt, *Borgarklass och byråkrati i Sverige*. På senare tid har han ägnat en hel bok åt ojämlikheten i *Ojämlikhet dödar* (2015).

Det var i samband med ett seminarium om den sistnämnda boken på bokmässan i Göteborg 2016 som frågan restes om en ny klassanalys. På det fackliga idéinstitutet Katalys hade tankarna kring hur detta skulle åstadkommas funnits sedan starten 2012. På Marx-dagarna i Stockholm i november 2016 talade Göran Therborn om klassanalys och intresset visade sig närmast överväldigande. En lista skickades runt för intresserade att bidra och följa arbetet med en ny klassanalys av Sverige. I anslutning till Socialistiskt Forum i Stockholm hade vi ett första gemensamt sammanträde och Katalys gav Göran Therborn uppdraget att tillsammans med Katalys kansli leda det arbete som nu resulterat i en rapportserie vari den rapport du nu håller i din hand, ingår.

Resultatet blev början på en rörelse bland klassintresserade forskare och intellektuella. Ett trettiotal skribenter har medverkat. Tre större seminarier har genomförts, det första i Stockholm och de två följande på LO:s folkhögskola Runö i Åkersberga. De enskilda rapporterna har utvärderats och kommenterats av en redaktionskommitté bestående

» **UNDER LÅNG TID
HAR DET SAKNATS EN
UPPDATERAD KLASS-
ANALYS AV SVERIGE**

av Göran Therborn, Daniel Suhonen, Åsa Odin Ekman, Sven E Hort, Niels Stöber och Enna Gerin. I huvudsak har respektive rapportförfattare ägnat sig åt sina special- och intresseområden. För några teman har vi sökt upp författare. Resultatet är en unik rapportserie om det svenska klassamhället i det 21:a århundradet.

» **RESULTATET ÄR EN
UNIK RAPPORTSERIE
OM DET SVENSKA
KLASSAMHÄLLET**

När de senaste klassanalyserna gjordes i början på 1980-talet var Sverige som minst ojämnt och löntagarnas ställning på arbetsplatserna och arbetsmarknaden som starkast. Full sysselsättning rådde. Välfärdsstaten var för alla och ägdes av medborgarna. Könshållandena höll på att förändras i mer jämställd riktning, i sex- och familjeliv liksom i arbetslivet. Arbetarrörelsens partier samlade den stora majoriteten av lönearbetarnas röster och den främlingsfientliga extremhögern fanns ännu inte på kartan.

Allt detta och mer till har förändrats sedan dess. *Finansifieringen* av ekonomin har skärpt kapitalets makt över företag och arbete, samt ökat inkomstklyftorna. Den hemmagjorda kraschen på 1990-talet gjorde slut på den fulla sysselsättningen. Den offentliga sektorn har gjorts om till en skattebetald vinstmarknad, och landet till ett skatteparadis för miljardärer.

Arbetarrörelsens krav på trygghet och jämlikhet har vänts till en verklighet av växande otrygghet och ojämlikhet. Det gamla landet med stor utvandring har blivit ett med stor invandring, och med det har politiken fått en ny dimension. Dessa och andra förändringar, deras orsaker, innebörd och konsekvenser, är kärnan i de rapporter som utgör denna klassanalys.

Vår förhoppning är att dessa rapporter och projektets sammanfattande analys ska stimulera en vitaliserad samhällsdebatt som inte stannar vid att beskriva dagens klyftor och existerande ojämlikheter, utan också kan inspirera till handling att i grunden förändra dem.

Göran Therborn & Daniel Suhonen

KAPITEL 1.

Introduktion

Den svenska arbetsmarknaden har de senaste decennierna genomgått stora förändringar och blivit mer otrygg. I denna text kommer jag redogöra för hur denna otrygghet växt fram och hur den kan gestalta sig. Ett särskilt fokus läggs på den grupp som på många sätt fått symbolisera dagens otrygga arbetsliv: de behovsanställda. Behovsanställda, vilka är en grupp som likt nomader driver runt mellan olika arbetsplatser för att få ihop timmar till sin försörjning, är den grupp som växt mest av alla tillfälliga anställningar de senaste 30 åren.

Det påstås ofta att den ökade otryggheten lett till att klassamhället har luckrats upp och att de historiskt vanliga sätten att förstå klass på har tappat i relevans. Argumentet är att otrygghet skapar nya klassgrupper som skär igenom det 'gamla' klassamhället och där till exempel den behovsanställda journalisten delar en gemensam verklighet med den som hoppar runt på timmar på förskolan och utgör ett prekariat.¹

Jag kommer först att redogöra för förändringar som gjort arbetslivet mer otryggt och hur denna otrygghet kan se ut i behovsanställningen. Efter detta kommer jag diskutera hur detta kan förstås i termer av klass och hur klassamhället påverkats av dessa förändringar.

KAPITEL 2.

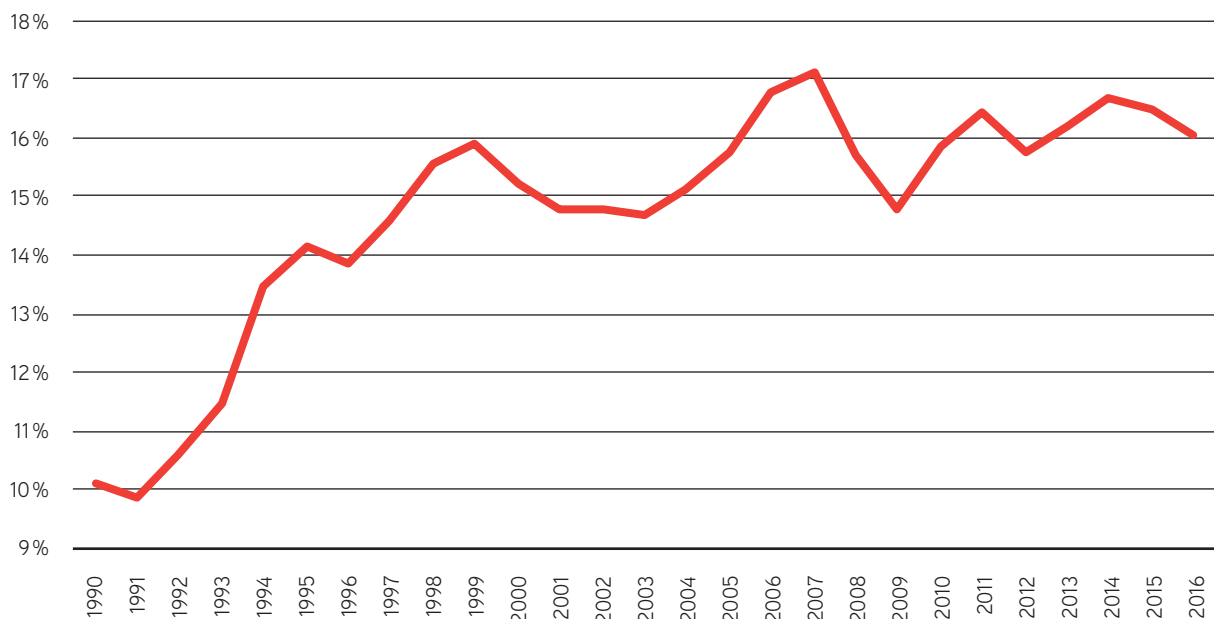
Otrygghetens återkomst

Bilden av Sverige som ett föregångsland gällande arbetsrättsliga- och arbetsrelaterade trygghetssystem har börjat krackelera. Sverige har sedan det tidiga 1990-talet genomgått anmärkningsvärda förändringar och blivit allt mer otryggt. Anställningsvillkor har luckrats upp och andelen i otrygga anställningar har ökat.

För att ge en översikt av förändringarna som skett i Sverige bör vi lyfta blicken bortom landets gränser. I OECD:s mått på nivå av medlemsländernas skydd för anställda kan vi se att skydd mot avsked för fast anställda ligger kvar på en liknande nivå i dag som under det tidiga 1990-talet.² Det har dock skett stora och utmärkande förändringarna gällande skyddet för tillfälliga anställningar. Under åren 1990 till 2016 var Sverige det land som genomgick störst förändring av samtliga OECD-länder. Från att ha varit ett av de länder med störst skydd för tillfälliga anställningar återfinns Sverige i dag i botten, långt under genomsnittet i OECD. Bara ett fåtal länder, däribland USA och Storbritannien, är sämre.

Samtidigt med dessa förändringar kan vi också notera en stor ökning av andelen tillfälligt anställda i Sverige. Från att 10 procent av de anställda hade en tillfällig anställning 1990 ökade andelen till 14 procent 1995, för att därefter utgöra mellan 15 och 17 procent av de anställda.

Diagram 1. Andel tillfälliga anställningar av alla anställda åren 1990–2016. Åldern 16–64.

Källa: SCB:s arbetskraftsundersökning 2017

I diagrammet ovan kan vi utläsa att andelen tillfälligt anställda ökade med mer än 60 procent under 1990-talet.

Förändringen sticker alltså ut både i en internationell jämförelse och i en historisk. Vad skedde under denna period? Vad kunde leda till ett så pass radikalt skifte? Låt oss börja i lagförändringarna.

Lagen om anställningsskydd och dess uppkomst

Om vi ser till de lagliga regleringarna luckrades Lagen om anställningsskydd (LAS), som reglerar användandet av tillfälliga kontrakt, upp flera gånger under perioden från 1990-talet fram till 2007.

De så kallade äldrelagarna instiftades 1971 för att skydda en allt mer utsatt grupp äldre anställda mot avsked och arbetslöshet. År 1974 efterträdde dessa lagar av LAS och till skillnad från sin föregångare bredades LAS till att gälla samtliga anställda. LAS reglerade till exempel när och hur en anställd kunde sägas upp, under vilka förutsättningar en tillfällig anställning kunde användas och hur länge en sådan fick vara. Arbete på viss tid, viss säsong eller visst arbete fick endast användas om det låg i arbetsuppgifternas särskilda beskaffenhet, dock med undantag för vikariat och praktik. I denna version av LAS var alltså tillfälliga anställningar separerade från tillsvidareanställningar på så vis att de två anställningsformerna inte kunde användas för att utföra samma arbete. Tillsvidareanställda var den normala anställningsrelationen, tidsbegränsade anställningar var ett undantag.

År 1982 upphävde den borgerliga Fälldinregeringen LAS och ersatte den med en ny. I denna nya version av lagen om anställningsskydd behölls grundstrukturen från 1974 men flera delar kom att ändras. För tillfälliga anställningar infördes nya regler som öppnade upp för ett vidare användande av tillfällig arbetskraft. Tillfälliga anställningar kunde nu inte användas enbart om det "föranleds av arbetets särskilda beskaffenhet" utan även vid tillfälliga arbetsanhopningar. Förändringen möjliggjorde att vid en period av ökad arbetsmängd anställa på tillfällig basis snarare än att öka antalet tillsvidareanställda. Den nya lagen medförde även möjlighet för arbetsgivaren att anställa på en provperiod om sex månader, en så kallad provanställning. En tillfällig anställning eller en provanställning fick vara maximalt sex månader under en tvåårsperiod, därefter skulle anställningen övergå i en tillsvidareanställning eller avslutas.

Början på slutet för visstidsanställdas anställningsskydd

Under 1980-talet förblev LAS oförändrad gällande regleringar av tillfälliga anställningar, men med 1990-talet kom förändringar som formade arbetsmarknaden till hur vi känner den. Decenniet inleddes med att Sverige genomgick den största ekonomiska krisen sedan 1930-talets depression. Arbetsmarknadsläget förändrades drastiskt och andelen arbetslösa skenade till en nivå som inte setts sedan mellankrigstiden. Under 1970- och 1980-talet låg arbetslöshetsnivån på mellan 1,5 och 3,5 procent. På 1990- och 2000-talet hamnade arbetslöshet på en permanent högre nivå; sedan 1990-talskrisen har den legat på mellan 4 och 10 procent.

» **TILLSVIDARE-
ANSTÄLLDA VAR
DEN NORMALA
ANSTÄLLNINGS-
RELATIONEN,
TIDSBEGRENSADE
ANSTÄLLNINGAR
VAR ETT UNDANTAG**

Arbetslösheten ökade bland alla grupper men slog olika hårt. Värst drabbades tillverkningsindustrin och de som inte hade högskoleutbildning; i grupperna som hade 9-årig grundskoleutbildning och upp till 3-årig gymnasieutbildning hamnade arbetslösheten på mellan 15 och 25 procent, för de med 3-årig högskoleutbildning eller mer hamnade den på mellan 5 och 10 procent.³

I början av 1990-talet genomförde den borgerliga Bildregeringen vissa uppluckringar av LAS. Bland annat förlängdes den övre tidsgränsen för en visstidsanställning från 6 till 12 månader, dessa ändringar hann dock bara vara verksamma ett år innan de drogs tillbaka efter regeringsskiftet 1994. Men även Socialdemokraterna genomförde stora förändringar av LAS.

1997 skedde vissa viktiga förändringar av lagen som berörde villkoren för tillfälligt anställda. En ny form av tidsbegränsad anställning, överenskommen visstidsanställning, infördes. Denna nya anställningsform var undantagen begränsningen som gällde för andra visstidsanställningar, nämligen att de enbart fick användas vid tillfälliga arbetstoppar eller på grund av arbetets särskilda natur. Arbetsgivaren fick ha högst 5 överenskomna visstidsanställningar samtidigt och dessa fick som kortast vara i en månad och som längst 12 månader under en treårsperiod.⁴ Lagförändringen 1997 underlättade användandet av tillfälliga anställningar men trots detta kan vi notera att en stor ökning av andelen tillfälligt anställda skedde innan denna lagändring, och därmed att den knappast kan vara den primära orsaken till den stora ökning som skedde under 1990-talet.

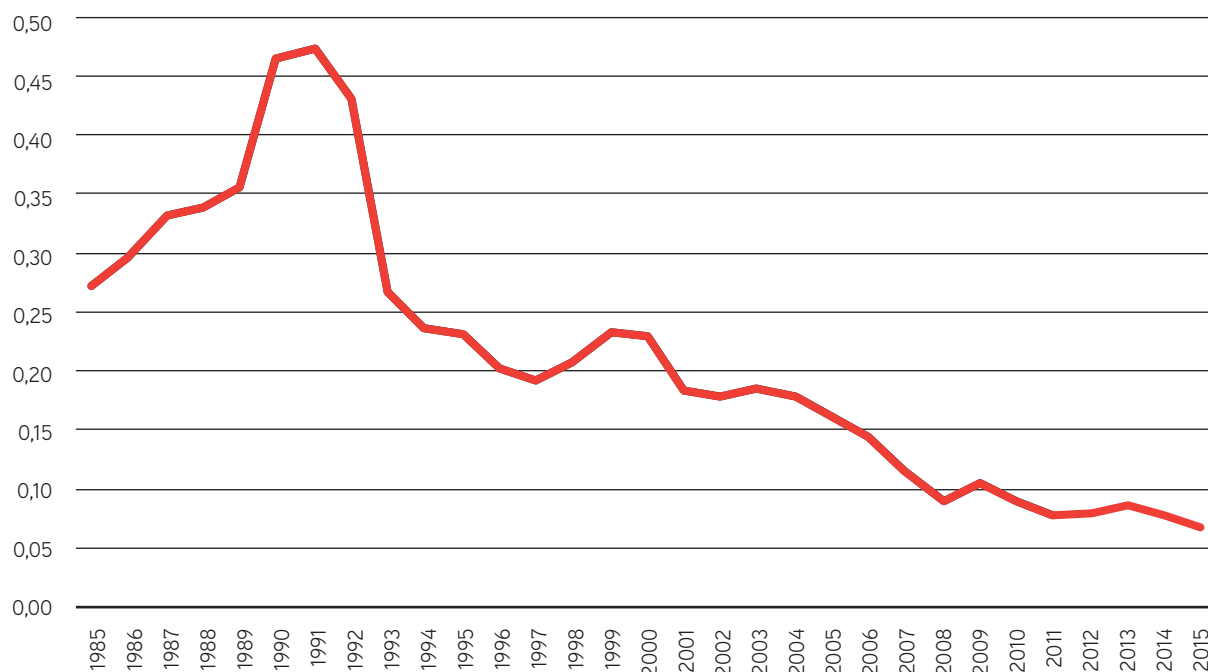
Om vi ser till den mer övergripande arbetsmarknadspolitiken skedde det stora förändringar under perioden. Det tidigare arbetsmarknadspolitiska målet att sträva efter full sysselsättning genom att öka efterfrågan på arbetskraft, ersattes av målet att bekämpa inflationen. Detta ville man uppnå genom att öka utbudet av arbetskraft, det vill säga en politik som strävade efter att aktivera de arbetslösa.⁵ För att göra detta minskade man bland annat stödet vid arbetslöshet. Tidigare hade Sverige haft i internationell jämförelse generösa ersättningsystem vid arbetslöshet.⁶ Under det tidiga 1990-talet var ersättningsnivåerna fortfarande höga, den som blev arbetslös kunde få upp till 90 procent av sin tidigare lön i arbetslöshetsersättning i 300 dagar innan ett nytt arbetsvillkor skulle vara uppfyllt. De höga ersättningsnivåerna speglades i att andelen av BNP sett till procent arbetslösa som spenderades på stöd vid arbetslöshet var hög.⁷ Detta började dock förändras under 1990-talet; en kraftig minskning av satsningar på ekonomiskt stöd till arbetslösa genomfördes.^{8,9} Den del av de statliga arbetsmarknadsåtgärderna, vilka gav kontanta ersättningar vid arbetslöshet men som också inkluderade förtidspensioner,¹⁰ så kallade passiva arbetsmarknadsåtgärder, minskades i relation till arbetslösheten.

I diagram 2 nedan presenteras hur stor andel av BNP som satsades på passiva arbetsmarknadsåtgärder per procent arbetslös under perioden 1985–2015.

» EN KRAFTIG MINSKNING AV SATSNINGAR PÅ EKONOMISKT STÖD TILL ARBETSLÖSA GENOMFÖRDES

Diagram 2. Passiva arbetsmarknadsåtgärder av BNP per procent arbetslös.

Källa: OECD stats (2017)

Som vi kan se i diagrammet ovan låg nivån på 0,3 procent av BNP per procent arbetslös innan krisen, för att i krisens inledning öka till strax under 0,5 procent. I slutet och efter krisen minskade ersättningsnivån stadigt. År 2015 var den svenska nivån i internationell jämförelse liknande den i USA.

Att skyddet vid arbetslöshet luckrades upp ökade trycket på en allt större grupp arbetslösa att ta vilket jobb som helst, vilket kan ses som en delförklaring till ökningen av tillfälliga anställningar. Vi ska återkomma till detta.

Slutet för visstidsanställdas anställningsskydd?

Under perioden från 2006 och fram till i dag har det skett ett antal stora arbetsmarknadspolitiska förändringar som både direkt och indirekt påverkar villkoren för tillfälligt anställda. De större förändringarna dateras ofta till perioden efter Alliansens valseger 2006, men som vi har sett hade den socialdemokratiska Perssonregeringen redan genomfört en stor förändring i LAS gällande regleringen av tillfälliga anställningar, och innan regeringsskiftet, hösten 2006, drev Socialdemokraterna igenom ytterligare en stor förändring av LAS.

Våren 2006 la den Socialdemokratiska regeringen fram propositionen "Förstärkning och förenkling – ändringar i anställningsskyddslagen och föräldraledighetslagen".¹¹ Propositionen, som antogs i riksdagen, förändrade bestämmelserna för när tidsbegränsat anställda kunde användas. Tidigare hade arbetsgivaren, med undantag för fem anställda från och med lagändringen 1997, varit tvungen att ha ett särskilt skäl till att nyttja tillfälliga anställningar. En sådan anställning fick, som redan nämnts, enbart vara i 6 månader under en tvåårsperiod. Efter

lagändringen 2006 var dessa begränsningar tänkta att tas bort så att en arbetsgivare inte behövde uppge något skäl till att anställa på tillfällig basis, samt att anställningen kunde pågå i 14 månader under en femårsperiod innan den skulle övergå till en tillsvidareanställning eller avslutas. Men så blev det inte, lagen kom aldrig att ratificeras. Innan propositionen skulle implementeras 1 juli 2007 lade den nya borgerliga regeringen fram en ny proposition om förändringar i LAS. Det var denna som istället infördes 1 juli 2007.

När alliansen vann valet 2006 var det inte bara Moderaterna som beskrevs som nya, även arbetslinjen beskrevs på det viset. Denna nya arbetslinje drevs av logiken att öka skillnaden mellan de som är och inte är i arbete, vilket man menade skulle minska lönekraven och i förlängningen leda till fler arbeten.¹² För att öka skillnaden genomfördes en rad politiska förändringar. Med jobbskatteavdraget minskades skatten för de med löneinkomst i relation till de med inkomst från försäkringssystemen. Vidare genomgick arbetslöshetsförsäkringen 2007 ett antal större förändringar för att minska ersättningar från socialförsäkringssystemet.¹³ Bland annat sänktes arbetslöshetsersättningen, medlemsavgiften fördrades och ersättningstiden förkortades. Dessa förändringar av a-kassan fick till konsekvens att nästan en halv miljon lämnade försäkringen under 2007.¹⁴

Alliansens politik strävade efter att ändra arbetslösas beteende till att ta större individuellt ansvar för sin arbetslöshet och minska risken för vad man beskrev som en passivisering i ett bidragssystem. Orsaksförklaringen till arbetslösheten individualiserades och förflyttades från en samhällelig brist på sysselsättning till en personlig brist på anställningsbarhet.¹⁵ Förskjutningen skedde genom att öka den arbetslösas skyldigheter. Arbetslösa som var berättigade arbetslöshetsersättning tvingades, för att behålla denna, delta på utbildningar och kurser, uppvisa en viss sökaktivitet och redovisa vilka arbeten de sökt, men även vara villiga att ta arbeten i hela landet i alla sektorer från den första arbetslöshetsdagen.

Konsekvensen av förändringarna slog olika beroende på utbildningsnivå och inkomstnivå. De med låg utbildning löpte betydligt större risk att bli arbetslösa och märkte därmed oftare av förändringarna. Eftersom a-kassans avgift också blev dyrare för grupper med hög arbetslöshet var det fler i denna grupp som lämnade a-kassan. De med hög utbildning hade lägre arbetslöshetsrisk och fick därmed lägre avgift för medlemskap i försäkringen, men eftersom deras inkomst i regel var högre blev inkomsttappet vid arbetslöshet större, en följd av att maxbeloppet för ersättning inte hade följt löneutvecklingen.

Ytterligare förändringar i LAS genomfördes och användandet av tillfälliga anställningar underlättades ytterligare. I propositionen "Bättre möjligheter till tidsbegränsad anställning, m.m.", vilken blev lag 1 juli 2007, skriver regeringen att för att "förbättra möjligheterna till tidsbegränsade anställningar är det nödvändigt att ändra vissa av de av riksdagen antagna reglerna om tidsbegränsade anställning".¹⁶ I lagförändringen ströks den fria visstidsanställningen och ersattes av en allmän visstidsanställning. Denna skiljde sig inte, förutom språkligt, från de av riksdagen antagna förändringarna 2006, förutom på en punkt: nu kunde kontraktet vara i 24 månader under en femårsperiod innan anställningen skulle avslutas eller övergå i en tillsvidareanställning. Denna

» **ARBETSLÖSHETEN
INDIVIDUALISERADES
OCH FÖRFLYTTADES
FRÅN EN
SAMHÄLLELIG BRIST
PÅ SYSSELSÄTTNING
TILL EN PERSONLIG
BRIST PÅ AN-
STÄLLNINGSBARHET**

» **DEN FÖRÄNDRADE
ARBETSMARKNADS-
POLITIKEN PÅVERKAR
DOCK INTE ENBART
DE SOM ÄR
ARBETSLÖSA**

reglering fungerade dock inte i praktiken då den öppnade för möjligheten att stapla en rad olika tillfälliga anställningar på varandra och på så vis börja om perioden, med följden att personer kunde vara anställda på tillfälliga kontrakt betydligt längre. Detta har den Socialdemokratiska Löfvenregeringen försökt förhindra med en lagändring 2016 som ämnar begränsa så kallade staplingar. Om lagen lyckas med detta återstår att se.

Den ökade arbetslösheten och de lägre ersättningsnivåer vid arbetslöshet är alltså viktiga förklaringsfaktorer till en ökad otrygghet som skedde under 1990- och 2000-talet. Förändringarna är också viktiga då den förskjuter maktbalansen, något vi ska återkomma till senare. Men sammanfattningsvis kan vi urskilja tiden med LAS i två huvudsakliga perioder sett till regleringarna för användandet av tillfälliga anställningar.

Den första perioden, vilken varar från LAS implementering 1974 till det tidiga 1990-talet, karaktäriserades av tydliga begränsningar i användandet av tidsbegränsade anställningar. Skäl behövdes från arbetsgivarens sida för att använda anställningsformen och tidsmässigt var de snävt begränsade. Begränsningarna kan ses som en del i att upprätthålla skrivelsen i paragraf 4 i LAS som säger att anställningsavtal gäller tillsvidare, och därmed utgår från att normen är tillsvidareanställningar och visstidsanställningar är undantag.

Efter 2006, när den andra perioden inleds, var tillsvidareanställningar fortfarande i majoritet som anställningsform, men genom lagändringarna underminerades dess ställning som norm. I och med sloandet av särskilda skäl för att anställa på visstid, samt att tiden innan en visstidsanställning övergick i tillsvidareanställd ökades, var principen om visstidsanställningar som ett undantag från normen om tillsvidareanställning brutet.

De kraftiga förändringar LAS genomgått under 2000-talet – att det blivit betydligt lättare för arbetsgivare att nyttja tillfälliga anställningar, att arbetslöshetsnivån ökat kraftigt och att ersättningsnivåerna minskat och blivit svårare att få, samt att fler än tidigare står utanför a-kassan i dag – ger sammantaget fog för att beskriva arbetsmarknaden som allt mer otrygg. Den förändrade arbetsmarknadspolitiken påverkar dock inte enbart de som är arbetslösa. När arbetslösheten ökat och ersättningen minskat skapar detta även en större press på de som är i arbete och bidrar till en situation där sämre villkor kan komma att accepteras av de som redan är i arbete.

KAPITEL 3.

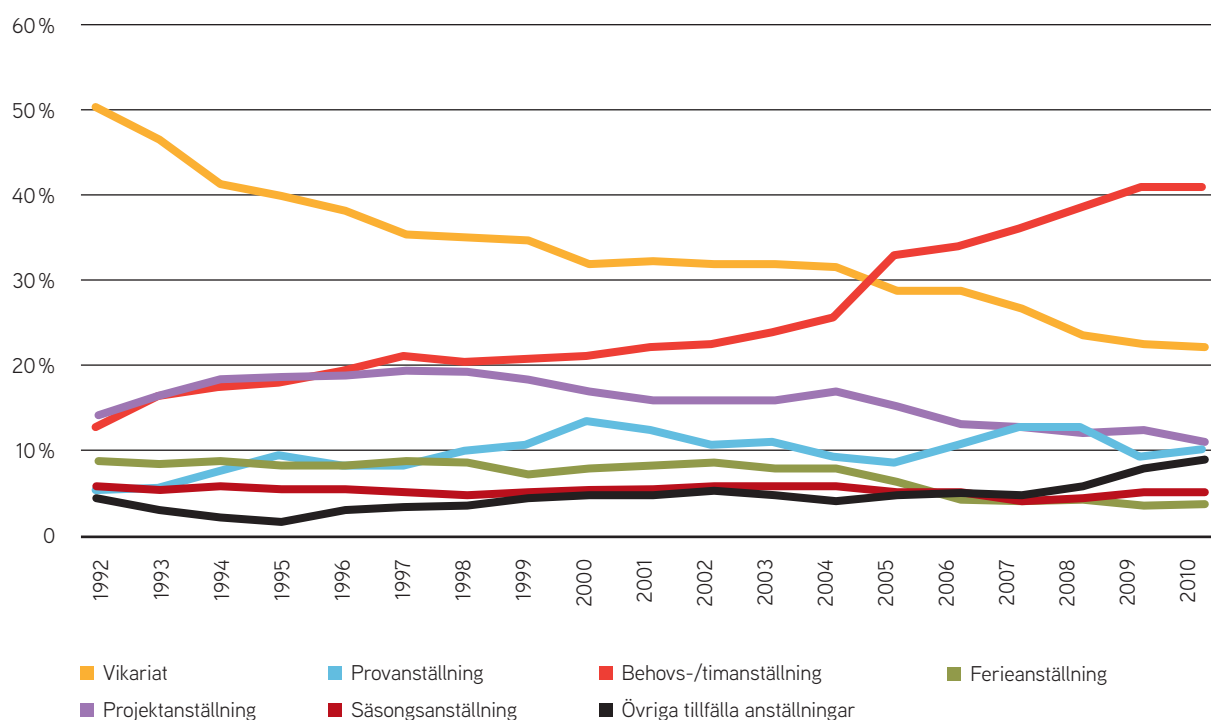
Förändringar inom gruppen visstidsanställda

Andelen tillfälligt anställda har alltså ökat i Sverige och verkar ha stabiliserats på mellan 15–17 procent. Men inom gruppen tillfälligt anställda, med dess olika former av anställningar med skiftande karaktär, är förändringen än större. I LAS finns det fyra typer av tillfälliga anställningar: vikariat, säsongsanställning, provanställning och allmän visstidsanställning. Vidare kan man i det allmänna språkbruket och i SCB:s arbetskraftsundersökning (AKU) finna anställningsformer som inte finns i LAS: projektanställning, feriearbete och behovsanställningar. Dessa olika typer av tillfälliga anställningar påverkar den anställde på olika sätt. De tillfälligt anställda har som grupp ofta en mindre gynnsam arbetsmiljö och drabbas oftare av ohälsa på grund av sin anställningsform än fast anställda. Gruppen tillfälligt anställda är dock diversifierad, olika former av tillfälliga anställningar kan vara mer eller mindre gynnsamma.¹⁷

Projektanställda, provanställda och vikarier har en arbetsmiljö som är snarlik de fast anställdas. Dessa grupper upplever i lika stor utsträckning som de fast anställda att de har möjlighet att utvecklas och ackumulera färdigheter genom arbetet och de upplever att de kan påverka arbetet i lika stor utsträckning som fast anställda.

Behovsanställda är de i gruppen tillfälligt anställda vars arbetsmiljö skiljer sig mest från de fast anställda. De har få möjligheter att påverka arbetet och arbetsutförandet. De är den gruppen som har sämst

Diagram 3. Utveckling av intern fördelning inom gruppen tillfälligt anställda åren 1992–2010.

Källa: SCB:s arbetskraftsundersökning 2011

möjlighet att utveckla färdigheter genom arbetet och de får minst arbetsrelaterad utbildning i arbetet. Anställningsformen påverkar även de behovsanställdas hälsa. De upplever en sämre psykisk och fysisk hälsa än både fast anställda och de övriga tillfälligt anställda.^{18 19} De är också den grupp av tillfälligt anställda som ökat mest sedan tidigt 1990-tal.

Som vi kan se i diagrammet ovan har stora förändringar skett gällande vilka typer av tillfälliga anställningar som används. Under tidigt 1990-tal var vikariat den dominerande typen av tillfällig anställning, 50 procent av alla som hade en tillfällig anställning hade då ett vikariat. 2010 utgjorde de 22 procent. Den tillfälliga anställningstyp som ökat mest och kommit att bli den vanligaste är behovsanställningen. Från att ha utgjort drygt 12 procent utgör anställningsformen i dag 40 procent av alla tillfälliga kontrakt. Den mest otrygga formen av tillfällig anställning, behovsanställning, har alltså ersatt den mest trygga formen, vikariat, som vanligast av tillfälliga anställningar. Men hur är egentligen behovsanställningen utformad? Som vi ska se är även den skiftande till sin karaktär.

Behovsanställningens utformning

I behovsanställningen arbetar den anställde efter arbetsgivarens tillfälliga behov. Eftersom detta behov kan se olika ut finns skillnader i hur anställningen är utformad, men gemensamt för alla olika former är att det finns en varierad grad av kortsiktighet för den anställde. De behovsanställda kan i bästa fall ha några tider varje vecka schemalagda och bli inkallade vid tillfälligt behov under övriga tider, eller så får de sina timmar med kort varsel och kallas in från dag till dag. Hälften av de behovsanställda har överenskommet schema för viss tid och den andra hälften har inte det.

En annan aspekt av behovsanställningen är att på grund av att de anställda i regel får få timmar så behöver de arbeta på flera olika arbetsplatser för att få ihop tillräckligt med inkomst, det är alltså vanligt att det inte bara finns en anställningsrelation utan flera. För denna grupp är livet ett nomadiskt tillstånd. Anställningssituationen kan liknas vid ett lapptäcke där de behovsanställda hoppar runt mellan olika arbetsplatser för att täcka sina basala behov. En följd av detta är att behovsanställda ofta får en flyktig relation till andra anställda. I en tidigare studie framgår det att behovsanställda lätt kan hamna långt ifrån arbetsplatsens sociala gemenskap och på en annan hierarkisk nivå än de fast anställda, vilket i värsta fall kan leda till direkt fientliga relationer mellan grupperna.²⁰ I samma studie framgår att de behovsanställdas relation till arbetsplatsen kan präglas av att de å företagets vägnar blir kontrollerade av de fast anställda och att de fast anställda kan vara med och bestämma vem av de behovsanställda som ska bli inkallad att arbeta igen. Detta riskerar att skapa en situation där de fast anställda upplevs som "halvchefer".²¹

Eftersom behovsanställda inte alltid vet när de ska arbeta måste de ständigt vara förberedda på att arbeta. Den tid som skulle kunna vara deras fritid präglas därför i stor utsträckning av arbetet. Att inte veta när man ska arbeta och ständigt vara redo att tacka ja till ett jobberbjudande påverkar vardagen i stor utsträckning och försvårar att planera någon form av fritid. Det blir svårt att veta vilken tid som är avsedd för arbete respektive vila, detta gör att livet blir svårplanerat och stressfyllt. Arbetet spiller på så vis över på fritiden och koloniserar denna.

» ARBETET SPILLER ÖVER PÅ FRITIDEN OCH KOLONISERAR DENNA

KAPITEL 4.

Otryggheten och klassamhället

Svensk arbetsmarknad har blivit otryggare de senare åren och den gruppen av tillfälligt anställda med störst otrygghet, de behovsanställda, har blivit markant större. Hur kan dessa förändringar förstås i relation till klass och vad de har fått för konsekvenser för klassamhället i Sverige?

Det har påståtts att förändringarna i arbetslivet, där allt fler har hamnat i en otrygg och mer maktlös situation, har föranlett en förändring i klasstrukturens grundval. En uppmärksammas föreställning är att vi i dag på grund av den ökade osäkerheten inte kan förstå klassamhället utifrån de sätt som vi blivit vana vid. Det har hävdats att klassamhället inte längre grundar sig i relationen mellan arbetarklass och kapitalister, som i de marxistiska perspektiven, eller i relationen mellan arbetarklass och medelklass som varit mer framträdande i weberianska perspektiv. Dessa sätt att förstå klassamhället på och som sätter relationen till produktionsmedel eller skillnader i maktresurser på arbetsmarknaden i centrum, har hävdats vara förlegade. Istället sägs att möjlighet till trygghet utgör grunden för klass i dagens allt otryggare arbetsliv. Guy Standing har formulerat detta tydligast. Han menar att ett prekariat har växt fram och ersatt arbetarklassens position som den utsatta och subversiva gruppen i samhället.

» GUY STANDING
MENAR ATT ETT
PREKARIAT HAR
VÄXT FRAM

Enligt Standing är tillgång till trygghet via sin arbetsmarknadsposition grundpelaren i det nya klassamhället. Prekariatklassen utmärks av vad den saknar: tryggheten i att ha ett arbete, att få behålla ett arbete, att utvecklas i arbetet, en trygg inkomst, en god arbetsmiljö och representation från fackföreningar. Förutom dessa objektiva kriterier definieras prekariatet även utifrån ett subjektivt kriterium som utgår från bristande yrkesidentifikation och bristande identifikation med det "gamla" proletariatet.²² Det "gamla" proletariatet, menar Standing, har en trygg position och därmed ett intresse av att upprätthålla denna position genom att stänga ute prekariatet från sina tillskansade fördelar.

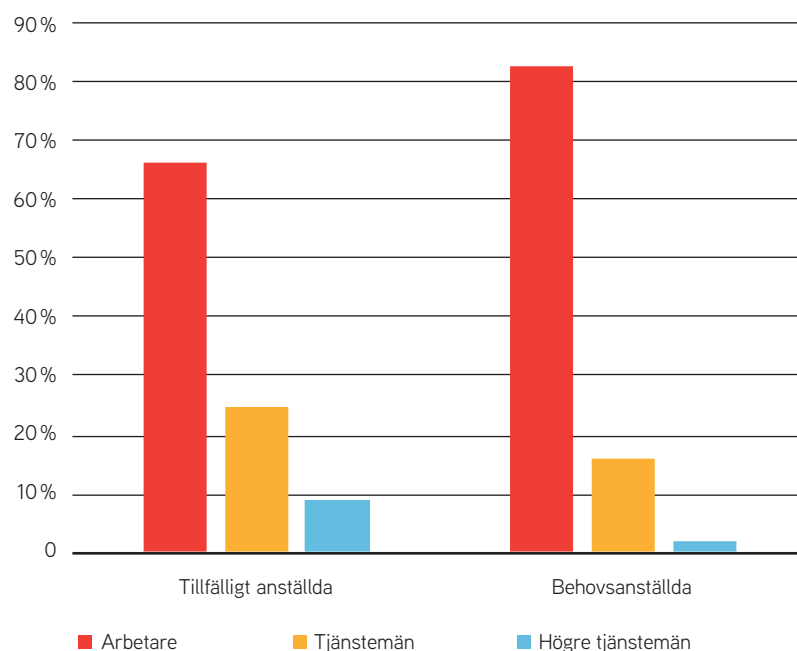
Enligt Standings föreställning om klass är inte prekariatklassens gemensamma nämnare relationer på arbetsmarknaden eller till produktionsmedlen. Det är otryggheten som utgör grundvalen för deras position i klasstrukturen. Tanken om prekariatet som en klass utgår alltså från två kriterier i förståelsen av klass: Klass är dels ett innehållsmässigt fenomen där individer kan bli inplacerade i en viss klasskategori om de lever upp till vissa kriterier av otrygghet. Samtidigt är klass ett subjektivt fenomen som påverkas huruvida den enskilde identifierar sig med en specifik klassposition eller ej. Klassanalysen utgår således från att klass är något den enskilde besitter, en viss egenskap, samt upplever. Denna typ av förståelse är inte helt ovanlig, i en vardaglig förståelse är det ofta olika typer av egenskaper som definierar klass, exempelvis lönenivå, utbildningsnivå, om man arbetar med kroppen eller har ett kontorsarbete, eller, som i detta fall, trygghet. Klassbegreppet blir i denna tappning dock deskriptiv och hjälper oss inte att förstå hur olika klasser relaterar till varandra och vad som orsakar deras osäkra situation.

Vilka skulle då utgöra prekariatet? Standing menar att prekariatet inte är homogent utan inkluderar både tonåringen som sitter i föräldrarnas källare och spelar datorspel och jobbar några timmar ibland; migrantarbetaren och den ensamstående mamman som inte vet hur hon ska få pengar till mat nästa vecka; den 60-åriga mannen som inte har råd att gå i pension och journalisten som hoppar runt på olika projektanställningar.²³ Att hävda att dessa olika grupper, som verkar ha fundamentalt olika förutsättningar och utgångspunkter för sin situation, skulle dela en situation av utsatthet och otrygghet och utgöra det lägsta klasskiktet i samhället kan tyckas märkligt. Detta är dock konsekvensen av Standings innehållsmässiga klassförståelse.

Klassamhällets intensifiering

Om prekariatsbegreppet ska ha någon bäring måste det kunna förklara något som det gängse klassbegreppet inte kan. Den otryggaste gruppen i samhället borde, med Standings utgångspunkt, återfinnas i samtliga av de 'gamla' klasserna. Det borde vara ungefär samma risk att för arbetarklassen, medelklassen och den övre medelklassen att hamna i en kringfläckande osäker situation. Om otryggheten framförallt drabbar de i en specifik klass och inte skär igenom den gamla klasstrukturen, måste vi anta att den gängse förståelsen för klass kan hjälpa oss förstå den förändring som skett på arbetsmarknaden. Det finns även en föreställning i högerns politiska berättelse, men även bland vissa forskare²⁴

Diagram 4. Andel tillfälligt anställda respektive behovsanställda som tillhör arbetarklassen, tjänstemannaklassen och högre tjänstemannaklassen.

Källa: SCB:s arbetskraftsundersökning 2010. Klassindelningen utgår från SEI, dock med viss bearbetning. Lägre tjänstemannayrken vilka har utbildningskrav som motsvarar arbetaryrken, det vill säga krav på maximalt 2 års gymnasieutbildning har placerats i gruppen arbetare. De lägre tjänstemannayrken med utbildningskrav på 3-årig gymnasial utbildning har placerats i gruppen tjänstemän.

» **KLASS ÄR ALLTSÅ
EN CENTRAL
VARIABEL FÖR
ATT FÖRSTÅ VILKA
SOM ÄR I BEHOVS-
ANSTÄLLNINGAR**

om att de otrygga till viss del är det på grund av de som är trygga. Antagandet utgår ifrån att de trygga har byggt upp murar eller trösklar runt sin arbetsmarknadsposition vilket försäkrar dem trygghet men stänger ute andra och skapar otrygghet för dem. Konflikten återfinns i denna modell mellan de med trygga arbeten och de med otrygga. Ser vi till empirin håller inget av dessa antaganden. Inget verkar tala för att gruppen otrygga skär igenom olika hierarkiska strukturer på det vis som Standing påstår och inte mycket verkar peka på att de otrygga är i denna position på grund av de anställda som är trygga.

Om vi börjar med att undersöka vilka det är som är tillfälligt anställda och vilka som är behovsanställda utifrån ett gängse sätt att förstå klasstillhörighet på (se not till diagram 4) pekar resultaten på att klass är en central variabel.

I diagrammet ovan kan vi utläsa att av samtliga tillfälligt anställda är 66 procent arbetare, 25 procent tjänstemän och 9 procent högre tjänstemän. När vi istället ser till behovsanställningen kan vi se att av samtliga behovsanställda tillhör 82 procent arbetarklassen, 16 procent tjänstemannaklassen och knappt 2 procent den högre tjänstemannaklassen. Om vi ser till facktillhörighet så är det primärt LO-anslutna som utgör de behovsanställda: drygt 66 procent av samtliga behovsanställda tillhör LO, 20 procent TCO och 10 procent Saco. Det är alltså på inget sätt så att otryggheten skär igenom de gamla klassuppdelningarna; tvärtom verkar det som om den gängse förståelsen av klass besitter en mycket stor förklaringskraft för att förstå vilka som har tillfälliga anställningar i allmänhet och behovsanställningar i synnerhet. Om vi närmre studerar vilka som är behovsanställda visar det sig att det är de ej facklärdade tjänsteproducerande arbetarna som sticker ut och utgör nästan 50 procent av samtliga behovsanställda. I denna kategori finns exempelvis barnskötare, brevbärare, butiksbiträde, cafébiträde och diskare. Dock utgör behovsanställningen den vanligaste typen av tillfällig anställning inom samtliga grupper av arbetare.

Klass är alltså en central variabel för att förstå vilka som är i behovsanställningar. Att arbetarklassen skulle ha ställts mot ett nytt prekariat som skär igenom klasstrukturen och inkluderar individer från samtliga klasser, så som Standing påstår, stämmer alltså inte alls. Det är arbetarklassen som utgör lejonparten av de med osäkra anställningar. Att klassamhället skulle luckrats upp och ersatts av ett nytt är alltså struntprat. Vad som har skett är att klassamhället har intensifierats och blivit tydligare, arbetarklassen har blivit allt mer otrygg och skillnaden mellan arbetarklassen och den högre tjänstemannaklassen har ökat.

Snarare än att laborera med nya klasstrukturer och slänga ut den gängse förståelsen av klass, är det just en relationell förståelse av klass, där maktrelationen i klasssystemet beaktas, som kan leda oss närmre en förståelse av de förändringar som skett. Klass är nyckeln för att förstå otryggheten som växt fram och det är genom att se förändringarna som en intensifiering av klasskillnader som vi kan förstå dem.²⁵

Hur kan förändringen förstås?

Som vi sett har arbetslivet blivit allt mer otryggt. Om vi inte kan förstå förändringen som en framväxt av en ny klasstruktur med ett prekariat i botten hur ska vi då förstå den?

» **ANTAR VI ISTÄLLET
ATT KONFLIKTEN
FINNS MELLAN DE
SOM KÖPER OCH
SÄLJER ARBETS-
KRAFT KOMMER VI
DÄREMOT SE ATT DET
FINNS GEMENSAMMA
INTRESSEN MELLAN
DE TRYGGA OCH
OTRYGGA**

I tankefiguren om prekariatet ser man till skillnaderna mellan de med fasta arbeten och de i otrygga arbetssituationer. Prekariatet är otryggt, till skillnad från proletariatet som anses tryggt. Det är alltså inte mellan köpare och säljare av arbetskraft som konflikten i klassamhället antas återfinnas utan mellan de trygga och otrygga. Ett sätt att förstå detta har varit att se arbetsmarknaden som uppdelad mellan en insida och en utsida. De på insidan har fasta, trygga anställningar med goda löner, en position de försvarar genom att bygga upp murar mot de på utsidan, vilka består av arbetslösa och tillfälligt anställda.²⁶ Murarna kan till exempel vara turordningsregler eller höga ingångslöner. Utifrån en marxistisk klassanalys är det relationen mellan ägare och icke-ägare av produktionsmedel som utgör den grundläggande relationen för klassamhället; alla klasspositioner förhåller sig till denna grundläggande relation.²⁷ Marx utgår från att det är en exploaterande relation mellan grupperna, där den ägande klassen har sin position tack vare den icke-ägande klassen och dennas arbete. Arbetaren kontrollerar inte sin arbetskraft och arbetstid när den är såld, det gör kapitalisten, som då har makt över relationen och dominerar arbetaren. Värdet som uppstår i produktionsprocessen skapas av arbetaren men tillfaller kapitalisten, arbetaren blir därmed exploaterad. Denna relation präglas inte av skillnader mellan olika individers positioner utan av konflikt mellan olika kollektiv i den kapitalistiska strukturen.²⁸ Konfliktrelationen är en del av det kapitalistiska samhällets grundstruktur, som oavsett förändringar på ytan, till exempel att andel med högre utbildning eller osäkra anställningskontrakt ökar, står fast. Det föreligger naturligtvis skillnader, ibland väldigt stora sådana, inom den grupp som lever av lönearbete. I uppdelningen i diagram 4 ovan kan denna skillnad tydligt ses. Om vi utgår från den marxistiska begreppsapparaten så utgör tjänstemannaklassen och den högre tjänstemannaklassen ett mellanskikt i klasstrukturen. Mellanskiktet skiljer sig från arbetarklassen med sin större kontroll över arbetet vilket möjliggör att de kan tillskansa sig högre inkomster och större trygghet än arbetarklassen, men inkomsterna kommer i båda fallen från försäljning av sin arbetskraft.²⁹

Om vi antar att det finns en konflikt mellan de trygga på arbetsmarknadens insida och de otrygga på dess utsida, står lösningen i att förändra de tryggas situation så att de otrygga släpps in, till exempel genom att montera ner turordningsregler eller att sänka ingångslönerna. Detta perspektiv har dock svårigheter att förklara varför otryggheten har ökat, detta eftersom dessa så kallade trösklar inte är något nytt.

Antar vi istället att konflikten finns mellan de som köper och säljer arbetskraft kommer vi däremot se att det finns gemensamma intressen mellan de trygga och otrygga. Den grundläggande konflikten mellan köpare och säljare av arbetskraft påverkas av maktrelationen mellan dessa. Genom att undersöka förändringar i maktrelationen kan vi bättre förstå vilka mekanismer som drivit på utvecklingen mot ett otryggare arbetsliv.

Minskade maktresurser och ökad otrygghet

Om det inte har skett några förändringar i klassamhällets grundstruktur vilka ger fog för att anta att klassamhället i dag vilar på en ny grund är det alltså snarare på ytan vi bör söka. Där ser vi att arbetsmarknaden

har avreglerats sedan 1990-talet och att de ekonomiska skydden vid arbetslöshet har luckrats upp, samtidigt som arbetslösheten har ökat explosionsartat. Dessa förändringar har sammantaget förskjutit maktrelationen på arbetsmarknaden; arbetsgivarna fått allt mer makt och arbetarnas maktresurser har urholkats.

För arbetstagare är den mest centrala maktresursen att begränsa utbudet av arbetskraft.³⁰ Arbetskraften säljs på en marknad; när utbudet på arbetskraft är lågt eller då det finns skydd som gör att man inte behöver acceptera usla arbetsvillkor, skapas en situation där de som efterfrågar arbetskraft måste anpassa sig efter utbudet. På så vis kan arbetsvillkor förbättras.

Lagar och avtal som begränsar när en anställning kan avslutas eller under vilka villkor det är tillåtet med tillfälliga anställningar bidrar till att minska arbetsgivarnas makt över anställningen. Om den ekonomiska ersättningen vid arbetslöshet är generös och lättillgänglig minskar det den ekonomiska utsattheten vid arbetslöshet. Om arbetslöshetsnivån är låg behöver de anställda inte oro sig för att bli arbetslösa eller tvingas på ett ofrivilligt tillfälligt kontrakt. Arbetslösheten spelar en utmärkande roll för att förklara den otrygghet som växt fram sedan 1990-talet. Att ökningen av tillfälligt anställda skedde innan uppluckringen av lagen och snarare verkar korrelera med arbetslöshetsnivå vittnar om att utbudet av arbetskraft bidrar till att förskjuta makten på arbetsmarknaden. Att forskning har visat att tillfälliga anställningar i högre utsträckning övergår till fasta anställningar när arbetslösheten är låg är ytterligare ett exempel på detta.³¹ Det är alltså inte möjligt att tänka sig ett otryggt prekariat som frikopplat från eller stående i konflikt med ett tryggt proletariat, snarare ökar båda gruppernas otrygghet parallellt. Om den enas utsatthet minskar förbättras också situationen för den andra.

Om vi ser till arbetslöshetens påverkan på relationen kan hög arbetslöshet förstås i termer av överutbud av arbetskraft. Marx beskriver detta som en relativ överbefolkning som skapar en reservarmé av potentiell arbetskraft. Denna arbetskraftsreserv fungerar som "ett alltid arbetsvilligt människomaterial som står till förfogande för kapitalets växande behov"³² och består av undersysselsatta och arbetslösa. Finns det en stor grupp arbetslösa eller undersysselsatta tillgängliga kommer denna grupp enligt Marx fungera som ett tryck på arbetsvillkor och löner. Om tillgången på arbetskraft är hög samtidigt som det ekonomiska tvånget att sälja arbetskraften är stort kan priset mattas av, stagnera eller rentav minska.³³

Behovsanställda, vilka är en del av reservarmén, återfinns huvudsakligen i arbetarklassen och i lägre utsträckning i mellanskikten. Hur kan vi förstå detta? Återigen kan maktdynamiken i det kapitalistiska systemet hjälpa oss att finna ett svar. Yrken som inte kräver någon utbildning eller särskilda färdigheter är arbeten som alla arbetstagare kan konkurrera om och tillgången på arbetskraft blir således stor. Villkoren kan därför pressas ner och försämrats, och arbetsgivarna kan erbjuda behovsanställningar vilka arbetarna blir tvungna att acceptera för att inte gå under ekonomiskt. Tjänstemännen besitter däremot andra maktresurser som försvårar en dumpning av villkoren. Deras yrken kräver fler färdigheter i form av utbildning vilka bidrar till att sätta upp hinder som begränsar konkurrensen och på så vis begränsar

» DET ÄR ALLTSÅ INTE MÖJLIGT ATT TÄNKA SIG ETT OTRYGGET PREKARIAT SOM FRIKOPPLAT FRÅN ELLER STÅENDE I KONFLIKT MED ETT TRYGGET PROLETARIAT

» **BLAND ARBETARE
VAR BEHOVS-
ANSTÄLLNINGEN
DEN VANLIGASTE
TYPEN AV TILLFÄLLIG
ANSTÄLLNING**

utbudet av arbetskraft, något som kan förbättra löner och villkor. Den högre tjänstemannaklassen arbetar i yrken som kräver högst utbildning. Att endast 2 procent av denna grupp återfinns bland de behovsanställda visar att den högre utbildningen fungerar som en buffert mot försämrade villkor. För de i arbetarklassen finns färre av sådana buffertar. Istället måste man förlita sig på kollektiva maktresurser vilka kan fungera som en skydd mot dumpning av villkor. Dessa maktresurser utgörs primärt av välfärdssamhället som garanterar skydd vid arbetslöshet och en låg arbetslöshetsnivå.

Otryggheten kan inte, som Guy Standing menar, frikopplas från klasssamhällets grundstruktur och den maktrelation som finns däri. Otryggheten växer inte fram som något fristående bortom klassdynamiken utan är en konsekvens av den. Otrygghetens framväxt blir begriplig om den relateras till den grundläggande maktrelationen mellan köpare och säljare av arbetskraft och förändringar i denna relation.

Om vi återkopplar till förståelsen av klass som en relation till den ekonomiska grundstrukturen kan mellanskikten, där tjänstemannaklassen och den högre tjänstemannaklassen ingår, på grund av attraktiva färdigheter eller utbildning tillskansa sig en bättre position gentemot den ägande klassen. Även om både arbetarklassen och de mellanliggande klasserna lever av sitt arbete har arbetarklassen mindre makt att påverka sin situation, detta eftersom deras arbetskraft är lättare att ersätta. Detta kan dock skilja sig åt inom olika segment av arbetarklassen och påverkas av arbetsmarknadsläge. Det är på så vis möjligt att det samtidigt finns ett underskott på arbetskraft i vissa branscher vilket kan förbättra villkoren inom dessa, samtidigt som det generellt finns ett överskott på arbetskraft vilket påverkar arbetslivet i stort men framförallt i de branscher som besitter små maktresurser.

Resonemanget stämmer väl överens med hur tillfälliga anställningar med hänsyn till klass utvecklats över tid. Då maktresurserna har minskat framförallt för arbetarklassen är det också i denna grupp där arbetsvillkoren tydligast har utarmats. Från det tidiga 1990-talet till 2010 har andelen tillfälligt anställda ökat från 10 till 16 procent, inom arbetarklassen har andelen ökat från 13,5 till 20 procent. För tjänstemännen har andelen tidsbegränsade anställningar också ökat men inte i samma utsträckning; sedan tidigt 1990-tal har siffran stigit från 7 till 10 procent. Bland de högre tjänstemännen är 7,5 procent i dag tillfälligt anställda, 1992 var siffran 8,5 procent. Vidare har det skett en förändring gällande vilken typ av tillfälliga anställning som är den vanligaste i de olika klassgrupperna. 1992 var vikariat den vanligaste typen av tillfälliga anställning i samtliga grupper. 2010 var bilden mer diversifierad. Bland arbetare var behovsanställningen den vanligaste typen av tillfälliga anställning. Hos tjänstemännen och de högre tjänstemännen var istället de tryggare formerna av tillfälliga anställningarna fortsatt de vanligaste: vikariat respektive projektanställningar.

Förändringarna stödjer alltså bilden av att det är en maktförskjutning som skett och drabbat framförallt arbetarklassen, detta då deras viktigaste maktresurs, möjligheten att reglera arbetskraftens utbud har minskat drastiskt. Samtidigt har inte samma förändring skett för mellanskiktet, vilket antagligen kan förklaras med att deras maktresurser primärt är individuella och grundar sig på andra sätt att skapa hinder mot konkurrens, framförallt genom utbildning.

Mot denna bakgrund kan vi dra slutsatsen att det är arbetarklassens arbetsmarknad som försämrats drastiskt och blivit mer otrygg. Tendensen är visserligen densamma i tjänstemannagruppen men där har inte samma radikala skifte skett.

Klasskillnaderna i vårt samhälle har alltså intensifierats och ökat. Den traditionella klasstillhörigheten har, i motsats till vad Guy Standing påstår, på inget sätt spelat ut sin roll eller gett vika för ett nytt prekariat. Klass har snarare blivit allt viktigare för att få tillgång till trygghet.

KAPITEL 5.

Vägen mot ett tryggare arbetsliv

När jag beskrivit orsakerna till den ökade osäkerheten ovan kan det verka som om det enbart är strukturella makroförändringar som påverkar maktrelationerna på arbetsmarknaden. Om jag gett sken av detta är det för att jag hitintills har uteslutit en central del i hur maktrelationen formas. Ekonomin, arbetsmarknaden och de maktrelationer som verkar däri är inga självständiga väsen, det är vi människor som skapat systemen och det är vi som kan förändra dem. Genom politisk kamp kan rörelsen ändras. Maktresurser kan stärkas vilka kan motverka utvecklingen. Utifrån avslöjandet att maktresursernas förändring är en central faktor för arbetsvillkorens utarmning kan vi också där finna nycklar till att vända utvecklingen.

**» ATT MINSKA
ARBETSLÖSHETEN
ÄR CENTRALT INTE
BARA FÖR DE SOM
ÄR ARBETSLÖSA
UTAN ÄVEN FÖR DE
I ARBETARYRKEN**

Om det är minskade maktresurser hos framförallt arbetarklassen som är en orsak till förändringen återfinns lösningen i större makt hos arbetarklassen genom att öka gruppens kontroll över sin arbetskraft, förslagsvis genom att minska utbudet av arbetskraft. När detta skrivs, i slutet av 2017, råder högkonjunktur i Sverige. Trots detta är arbetslösheten nästan 7 procent. Att minska arbetslösheten är centralt inte bara för de som är arbetslösa utan även för de i arbetaryrken vilkas villkor riskerar att ytterligare utarmas på grund av trycket de arbetslösa utgör.³⁴ En väg är att återuppta den tidigare strävan efter full sysselsättning, vilken övergavs till förmån för en inflationsbekämpande politik på 1990-talet. Ett annat sätt är att förbättra villkoren för de arbetslösa genom att höja ersättningsnivåerna i a-kassan och förenkla möjligheten att bli berättigad ersättning. Om trycket på de arbetslösa är lägre minskar också trycket på de i arbete och villkoren kan på så vis förbättras både för de arbetslösa och de med anställningar.

Ovannämnda förändringar för att öka maktresurserna hos de arbetande klasserna kan dock snabbt monteras ner om det börjar blåsa andra politiska vindar. Något historien med tydlighet visat. En mer långsiktig lösning är förändringar som mer svårligen kan dras tillbaka då de skulle påverka alla anställdas vardag, förändringar som ligger mer djupt rotade. Arbetstidsförkortning skulle vara en sådan förändring. Det finns få exempel i vår samtid där arbetstiden har förlängts och när så har skett har det krävt stor konsensus i riksdagen samt ett stort ideologiskt arbete för att lyckas. Lika svårt skulle det antagligen vara att minska arbetstiden. Men om det lyckas skulle pressen på de utan arbete minska, samtidigt som det vore en direkt förbättring av de anställdas arbetsvillkor.

Källförteckning

- Alfonsson, J. (2015). "Permanent nykomling – Om behovsanställdas villkor", *Arbetsmarknad och arbetsliv*. 21(3), s. 7–22.
- Allvin, M. (2006). *Gränslöst arbete: socialpsykologiska perspektiv på det nya arbetslivet*. (1. uppl.) Malmö: Liber.
- Aronsson, G. Gustafsson, K. & Dallner, M. (2000). "Anställningsformer, arbetsmiljö och hälsa i ett centrum-periferiperspektiv". *Arbete och Hälsa*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Bengtsson, M. & Berglund, T. (2012). "Den stora omvandlingen – Svensk arbetsmarknadspolitik under tre decennier". *Arbetsmarknad och arbetsliv*, nr 3.
- Berglund, T. Håkansson, K. Isidorsson, T. & Alfonsson, J. (2017). "Temporary Employment and the Future Labor Market Status." *Nordic Journal of Working Life Studies*, volym 7, nr 2.
- Furåker B. & Blomsterberg M. (2009). "Arbetsmarknadspolitik." I Berglund T. & Schedin S. (red): *Arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Holmlund, D. (2009). "The Swedish unemployment experience". *Oxford Review of Economic Policy*, 25(1), s. 109–125.
- Hörnvist, M. (2016). *Klass*. (1. uppl.) Stockholm: Liber.
- Korpi, W. (1981). *Den demokratiska klasskampen: svensk politik i jämförande perspektiv*. Stockholm: Tiden.
- Lundborg, P. (2001). "Konjunktur- och strukturproblem i 90-talets arbetslöshet", i *Ekonomisk debatt* årg 29, nr 1.
- Marx, K. (1867/1974). *Kapitalet: kritik av den politiska ekonomin*. Band 1. Lund: A-Z.
- Proposition 1996/97:16. *En arbetsrätt för ökad tillväxt*.
- Proposition 2005/06:165 "Förstärkning och förenkling. Ändringar i anställningskyddslagen och föräldraledighetslagen".
- Proposition 2006/07:11 "Bättre möjligheter till tidsbegränsad anställning, m.m.", s. 21.
- Proposition 2010/11:1 "Budgetpropositionen 2011. Förslag till statsbudget 2011, finansplan och skattefrågor m.m."
- SCB:s statistikdatabas (arbetsmarknad; AKU). Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. London: Bloomsbury Academic.
- Therborn G. (1986). "Karl Marx Returning: The Welfare State and Neo-Marxist, Corporatist and Statist Theories". *International Political Science Review*. 7(2), s. 131–164.
- OECD Stats (2015).
- Waenerlund, A-K. Virtanen, P. & Hammarström, A. (2011) "Is temporary employment related to health status? Analysis of the Northern Swedish Cohort". *Scandinavian Journal of Public Health* 39, s. 533–539.

Noter

- 1 Guy Standing, *The Precariat. The New Dangerous Class* (2011).
- 2 <http://stats.oecd.org>
- 3 Per Lundborg 2001 "Konjunktur- och strukturproblem i 90-talets arbetslöshet", i *Ekonomisk debatt* årg 29, Nr 1.
- 4 Proposition 1996/97:16 *En arbetsrätt för ökad tillväxt*.
- 5 Mattias Bengtsson och Tomas Berglund "Den stora omvandlingen. Svensk arbetsmarknadspolitik under tre decennier", i *Arbetsmarknad och arbetsliv* Nr 3 2012.
- 6 Se till exempel Göran Therborn "Karl Marx Returning: The Welfare State and Neo-Marxist, Corporatist and Statist Theories", i *International Political Science Review* volym 7, nr 2 (1986), s. 131–164.
- 7 Bengtsson och Berglund "Den stora omvandlingen. Svensk arbetsmarknadspolitik under tre decennier" (2012).
- 8 Ibid.
- 9 Bertil Holmlund "The Swedish unemployment experience" *Oxford Review of Economic Policy* volym 25, nr 1 (2009), s. 109–125.
- 10 Andelen av de passiva arbetsmarknadsåtgärderna som spenderades på förtidspensionering var dock liten, under 1980-talet utgjordes denna del drygt 10 procent, en siffra som minskade till 2 procent under 1990-talet, för att under 2000-talet försvinna helt.
- 11 Proposition 2005/06:165 "Förstärkning och förenkling. Ändringar i anställningsskyddslagen och föräldraledighetslagen".
- 12 Proposition 2010/11:1 "Budgetpropositionen 2011. Förslag till statsbudget 2011, finansplan och skattefrågor m.m."
- 13 Bengtsson & Berglund "Den stora omvandlingen. Svensk arbetsmarknadspolitik under tre decennier" (2012).
- 14 Bengt Furåker & Marianne Blomsterberg "Arbetsmarknadspolitik." i Tomas Berglund & Stefan Schedin (red), *Arbetlivet* (2009).
- 15 Bengtsson & Berglund "Den stora omvandlingen. Svensk arbetsmarknadspolitik under tre decennier" (2012).
- 16 Proposition 2006/07:11 "Bättre möjligheter till tidsbegränsad anställning, m.m." s. 21.
- 17 Anna-Karin Waenerlund, Pekka Virtanen & Anne Hammarström "Is temporary employment related to health status? Analysis of the Northern Swedish Cohort" i *Scandinavian Journal of Public Health* nr 39, s. 533–539, 2011.
- 18 Michael Allvin *Gränslöst arbete: socialpsykologiska perspektiv på det nya arbetslivet*, s. 51–52 (2006).
- 19 Gunnar Aronsson, Klas Gustafsson & Margareta Dallner "Anställningsformer, arbetsmiljö och hälsa i ett centrum-periferiperspektiv". I *Arbete och Hälsa*. (2000).
- 20 Johan Alfonsson "Permanent nykomling. Om behovsanställdas villkor", i *Arbetsmarknad & Arbetsliv* nr 3, 2015.
- 21 Ibid.
- 22 Standing, *The Precariat*, s. 10 (2011).
- 23 Ibid, s. 13.

- 24 Se till exempel Assar Lindbeck & Dennis Snower. *The insider-outsider theory of employment and unemployment*, (1988).
- 25 Ytterligare en faktor värd att nämna är att det även har påståtts att prekariatet skulle vara rasifierat. Om vi ser till födelseland (som fångar en del men dock inte hela innebörden av rasifiering) verkar ingen större skillnad finnas mellan födelseland och risk att besitta specifika typer av tillfälliga anställningar. Av de som är födda utanför Europa som är tillfälligt anställda är drygt 20 procent vikarieanställda, 10 procent provanställda och 10 procent projektanställda, motsvarande siffra för dessa mer trygga tillfälliga anställda är exakt samma för svenskfödda. Om vi ser till behovsanställningar är siffran också samma, drygt 40 procent. Dock är drygt 26 procent av de födda utanför Europa tillfälligt anställda, motsvarande siffra för svenskfödda är 16 procent. Om klass tas i beaktning försvinner en del, men inte hela skillnaden.
- 26 Assar Lindbeck & Dennis Snower "Cooperation, harassment, and involuntary unemployment: an insider-outsider approach". *The American Economic Review*, s. 167–188, 1988.
- 27 Se till exempel Erik Olin Wright "Understanding class: Towards an integrated analytical approach" i *New left review* 60. November–December: s. 101–116, 2009.
- 28 Se till exempel Magnus Hörnqvist, *Klass* (2016).
- 29 Erik Olin Wright "Understanding class: Towards an integrated analytical approach" i *New left review* 60. November–December: s. 101–116, 2009.
- 30 Walter Korpi, *Den demokratiska klasskampen. Svensk politik i jämförande perspektiv*, (1981) s. 17.
- 31 Tomas Berglund, Kristina Håkansson, Tommy Isidorsson, & Johan Alfnsson. "Temporary Employment and the Future Labor Market Status." *Nordic Journal of Working Life Studies*, volym 7, nr 2, 2017.
- 32 Karl Marx, *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin. Band I. (1867/[1974])*, s. 558.
- 33 Ibid, s. 562.
- 34 Något som Moderaternas och Centerns vallöfte inför riksdagsvalet 2018 att sänka ingångslönerna för att få fler i arbete utgör ett tydligt exempel på.

Klass i Sverige

Rapport 1: Klass, identitet och politisk mobilisering

Rapport 2: Arbetarlitteraturen och klassamhället

**Rapport 3: Arbetarklassens symboliska utplåning
i medelklassens medier**

Rapport 4: Mediekapitalet

Rapport 5: Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden